

OB 200-LETNICI PREMOGOVIKA ZAGORJE OB SAVI

JOZE SORN

V jeseni 1955 se je slavila obletnica »začetka« izkoriščanja premoga v Zagorju.¹ Prav to slavje nam daje sedaj — čeprav nekoliko kasno — priložnost za to, da bolje razbistrimo nekaj manj jasnih in manj razčiščenih vprašanj, ki so v najožji vzročni zvezi tako z razvojem zagorskega premogovnika kot s problemom, imenovanim *začetki kapitalizma na Slovenskem*. V tem sestavku bomo opustili vrsto detajlov, ker gre prvenstveno za to, da prikažemo v obrisih glavni razvoj premogovništva in le najznačilnejše faze kopanja in izkoriščanja te surovine.

Za uvod ne mislimo kaj več kot samo omeniti znano »premogovo kri«, ki jo navaja Valvasor leta 1689, češ da so jo kopali pri Strahovljah blizu Zagorja² (uporabljali so jo v medicinske namene), niti se ne bomo zaustavljali pri letu 1736, ko so v zvezi z zboljševanjem plovnosti Save ponovno »odkrili« premog pri Zagorju.³ Te navedbe niso drugega kot le močni dokazi za to, da bi resnično mogli kopati premog na tem in tem mestu že takrat, da pa ga kljub oficialni merkantilistični gospodarski politiki še niso znali gospodarsko izkoriščati in da zato vse skupaj še ne predstavlja »doneska« k zgodovini naših ekonomskih in družbenih razmer. Ista je tudi z odkritji premogovnih leč približno v tem času ali nekaj pozneje drugod na Slovenskem (n. pr. okoli 1740 pri Vremah na Krasu). Da bi se uveljavil premog kot surovina za obrate in kot samostojna pridobitna panoga, bi morale že obratovati številne in močne tovarne, tudi splošna potrošnja premoga bi morala biti znatna. Za dobo, ko so prevladovali cehi in manufakture, tega ne moremo pričakovati.

*

Navaja se, da je »začel« kopati premog v Zagorju nam že dobro znani merkantilist oziroma kameralist Franc Rakovec-Raigersfeld, ki da je dne 11. novembra 1755 prejel v last neki kop pri Zagorju.⁴ Ta resnični podatek služi torej kot osnova za računanje obletnice zagorskega rudnika.

Toda Rakovec je dal že leta 1752 nakopati manjšo količino premoga! Od nje je izločil

1,5 centa ali okoli 84 kg premoga in ga poslal — kam? Domačim kovačem, ključavnicečarjem, morda fužinam? Ne. Poslal ga je na Reko v čistilnico sladkorja, ki ji je bil ravnatelj ali soravnatelj njegov znanec Arnold.⁵

Na Reki je pričela z delom čistilnica sladkorja, v glavnem kapital in delo naprednih Holandcev, že nekaj prej, leta 1750. Ne more se trditi, da ni bilo dobrih gozdov v zaledju Reke; to že, vendar moramo pomisliti tudi na to, da so bili Holandci sosedje Angležev, ki so v tem času že dokaj intenzivno izkoriščali premog. Holandski čistilci sladkorja so tudi poznali prednosti premoga ali celo okoksanega premoga in so hoteli prihraniti denar za sečnjo in prevoz lesa. Zato so iskali premog vsepovsod. Prav tu je torej zveza med Rakovčevim kopanjem in oddaljenim obratom na Reki. Takoj po prejetju zagorskega kopa v last je Rakovec poslal Arnoldu januarja 1756 že okoli 5 ton premoga.⁶

Tako smo torej spoznali okoliščine in pogoje za »začetek« eksploatacije zagorskega premoga. Brez reške čistilnice bi še ne mogli proslaviti leta 1955 dvestoletnice rudnika.

Po Rakovčevi smrti 1760 so se v teku 35 let vrstili kot lastniki zagorskih kopov še trije premogarji, ne vemo pa, za koga in koliko so nakopali te surovine, če so sploh kaj kopali.

*

Reška čistilnica ni več naročala v Zagorju, ampak se je z letom 1775 usmerila — na Kras, na okolico Sežane in Lipice, od koder so tudi prihajali glasovi o dobrem premogu. Zaradi večajoče se potrošnje in izčrpanja premogovih leč pri obeh navedenih krajih so se Holandci lotili premoga pri Vremah. Proti koncu leta 1778 so prejeli tu v last dva kopa, prvega pri Famljah, drugega pri Škofljah, nekaj pozneje tudi na drugih mestih okoli Vremskega Britofa, neka druga čistilnica iz Trsta pa je pričela kopati premog leta 1782 pri Lipici in v bližini Bazovice. Njej je štiri leta pozneje sledil na Kras Tržačan Hoch-

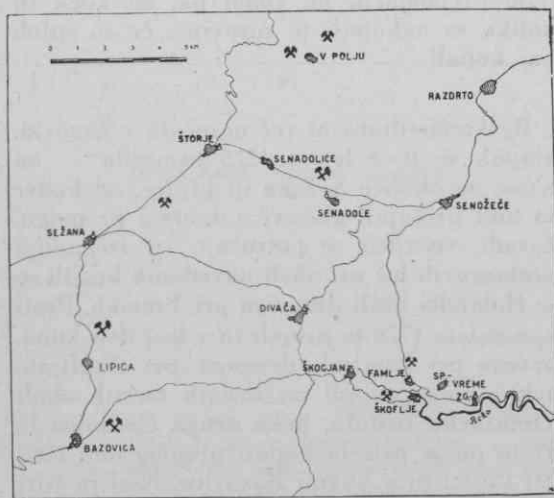
kofler; izkoriščal je premog pri Senadolicah in ga vozil v Trst.⁷

Ne vemo, koliko so vsi trije nakopali premoga na Krasu. Vsekakor moramo za reško rafinerijo navesti sledeče tri podatke, čeprav veljajo za poznejši čas: prvič, zanesljivo vemo, da se je vozil premog iz Škofelj celo v Trst, drugič, okoli leta 1796 je prišla iskat ta premog neka ladja z Malte in ga odpeljala 3350 centov ali 186 ton, tretjič, čitamo v nekem poročilu pritožbe iz teh let, da se je pri rudniku nakopičilo več tisoč centov premoga brez vsake možnosti za prodajo kamorkoli.⁸ Ti podatki so zadosna opora za sledeče sklepe: v času, ko o Zagorju ne slišimo nič pomembnejšega, ko Zagorja skoraj da »ni bilo«, Kras živahno koplje premog in ga prodaja Tržačanom, Maltežanom in drugim; krog potrošnikov je bil še zelo ozek; oba vremska kopa, vzeta skupaj, sta bila — to moramo posebej naglasiti — kljub vsemu najmočnejši slovenski premogovnik v vsem XVIII. stoletju. Da je to zasluga Holandcev, je jasno.

*

Pri preskoku iz Rakovčevega Zagorja na Kras smo izpustili nekaj manjših dogodkov, vendar zato nič manj važnih znanilcev bodočega razvoja.

Terezijanski čas (1740—1780) je bil poln novosti in reformnega poleta. Tudi v premogovništvu. Dekreti in priporočila z najvišjega državnega mesta glede pospeševanja uporabe premoga (vedno s fiziokratsko barvo utemeljevanja, da se gozdovi preveč uničujejo), nagrade kmetijskih družb za »najditelje« premoga — to in še drugo je spodbodlo vrsto različnih ljudi, da so pričeli mrzlično iskati premog vsepovsod. Navedli bomo le glavne primere, iz katerih bo že razvidno,

»Premogovniki« na Krasu v 18. stoletju

da so našli premog v skoraj vseh predelih Slovenije in da so pri iskanju sodelovali domala vsi stanovi, da pa bi mogli uspevati le tisti »rudniki«, ki bi imeli v bližini obrat, zmožen uporabljati premog v svojem proizvodnem postopku.

Najživahnejše je bilo tisto »drobno« iskanje premoga v desetletju 1766—1776. Vrstni red je bil sledeč: Leta 1766 je naletel pater Steiz na ležišče premoga med Konjicami in Žičami, naslednjega leta spet tu, dalje pri Mariboru, pri Šoštanju in pri Zagorju ob Savi; prav takrat ga je našel v območju beljaške kresije Karel pl. Willburg. Leta 1768 je iskal in našel varaždinski kovaški mojster Jakob Böttinger premog blizu Konjic, dalje ob vznožju Pohorja blizu Maribora, končno ob Dravi nasproti Ormoža.⁹ L. 1769 je nakopal ljubljanski čevljar Folius 8 centov premoga blizu Medvod, prav takrat so izkopali premog, čeprav najslabše kakovosti, tudi na Tolminskem. Leta 1770 je odkril zemljiški gospod Vajkard baron Gall izdatna ležišča premoga blizu Krmelja na Dolenjskem,¹⁰ rudarski svetnik Fuchs pa je izsledil dober premog nedaleč od Beljaka. Leta 1776 so ga pridobili nekaj tudi v okolici Celja.

V teh primerih ni govora o načrtnem kopanju in izkoriščanju premoga. Sem ter tja je speljal manjšo količino premoga k sebi v delavnico kak kovač in ga dal še drugim v uporabo, da so delali z njim poskuse (n. pr. Folius in drugi ljubljanski kovači, morda tudi Böttinger), več kot to se pa ni zgodilo.

Dvajsetletje od nekako 1776—1796 bi skoraj ne poznalo kontinuitete v iskanju in kopanju premoga, če ne bi bilo reške rafinerije sladkorja in kraškega premoga.

*

Sele zadnjim letom XVIII. stoletja pripada ponovni vznik premogovništva v obliki in obsegu, ki ne pozna pomembnejših prekinitiv razen krajših kriz. Glavni nosilci ponovne okrepitve kopanja niso bili toliko patri, grofje, kovači, uradniki, kolikor fužinarji, steklarji, vitriolničarji.

V času, ko je izgubljal premog pri Vremah svoj pomen, ker se je usmerjala rafinerija na še bližji premog pri Labinu, se je težišče kopanja pričelo seliti nazaj v Zagorje.

Na vzpodbudo rudarskega urada v Ljubljani (torej ne na lastno pest ali iz potrebe) je prosil in prejel znani fužinar na Jesenicah, Leopold Ruard, v decembru 1795 in v januarju 1796 kope okoli Toplic pri Zagorju. Takoj je najel nekaj okoliških kmetov, ki so

mu že v januarju istega leta nakopali 230 centov ali nekako 15 ton premoga; 7 ton so ga prepeljali v Jesenice. V februarju je sledila pošiljka okoli 5 ton, skupaj za poskuse taljenja železa s premogom kar znatna količina okoli 12 ton ali 1 vagon. V vsem letu 1796 je nakopal Ruard okoli 152 ton premoga. Poskusi s premogom so sicer uspeli, toda navdušenje za nadaljnje eksperimentiranje je počasi zamiralo in zamrlo.

Že v februarju 1796 je Ruardu sledil drugi fužinar, Katarina Steiss s Krke na Dolenjskem. Ona je kopala premog blizu Stične, pozneje pri Mirni.

Tretji fužinar, Joahim Steiss iz Zagradca pri Žužemberku, je nakopal še v prvih treh mesecih leta 1797 skoraj 20 ton premoga; del količine je porabil zase, drugo je razdelil med kovače.

Franc Dionizij Urbančič je imel svoje fužine ob Bistrici nad Kamnikom. Tudi ta je v aprilu 1796 našel premog blizu Zapric in ga uporabljal pri izdelovanju žebeljev.

Sredi maja istega leta je odkril premog okoli Tunjic pri Kamniku, pozneje še v Zagorju ob Savi in pri Medvodah peti fužinar Ignac Rabič iz Kroke.

Leta 1799 so pričeli eksperimentirati s kraškim premogom v sublimaciji idrijskega rudnika živega srebra, skoraj istočasno tudi v opekarni na Brdu pri Ljubljani.

Šesti fužinar, ki se je lotil premoga, tokrat kočevskega, je bil Viljem knez Auersperg z Dvora pri Žužemberku (leta 1803). O uspehih njegovih poskusov nimamo nobenih podatkov.¹¹

Ta fužinarska podjetnost je vsekakor pomembnejša kot ona kovačev in ključavničarjev, o katerih smo govorili zgoraj. Bila bi še pomembnejša, če bi že znali premog koksati. Za kaj takega so morali takrat čakati še štiri desetletja.

Prvi tovarnar, ki je imel zgrajeno svojo tovarno tako rekoč na premogu, je bil Ivan Friedrich, steklar nar v Libojah nad Celjem. Le-ta je prejel v avgustu 1799 okoli tovarne več kopov premoga in ga pričel takoj izkoriščati v obratu. Potrošnja se je bolj in bolj večala, dokler ni dosegla leta 1847 že 1000 ton.¹²

V sosedni Zabukovici sta pričela kopati nekaj tednov za Friedrichom Franc Rath, tovarnar galuna v Laškem, in njegov družabnik Daniel Dereani. Njuna proizvodnja je bila nižja kot Friedrichova.¹³

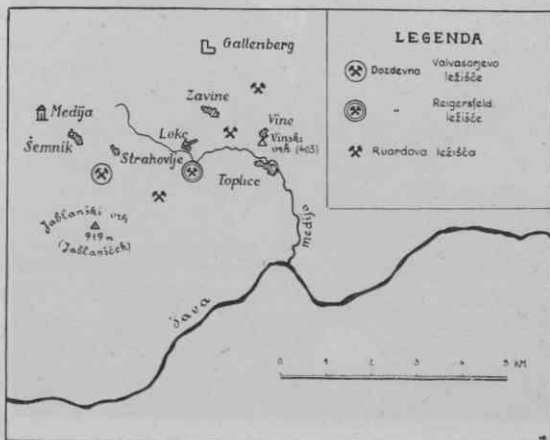
*

Toda kako je bilo v tem času v Zagorju? Ruardu je sledila tja svojevrstna osebnost.

Ljubljanski župnik in »tovarnar« Jožef Pinhak je poleti 1802 enostavno preselil iz Ljubljane tja svoj obrat za proizvodnjo vitriola. Ta dogodek je bil za razvoj samega premogovnika zelo važen; prvič, ker je prelomil z dotakratno tradicijo — namreč kar se tiče Zagorja samega! — pošiljanja premoga v oddaljene tovarne in je uvedel prakso graditve tovarn pri rudniku; drugič, Zagorje se je pričelo zaradi tega hitreje preobraziti iz izrazito agrarnega naselja v bolj in bolj industrijsko naselbino.

Res je, da je Pinhak iskal prvotno premog pri Smledniku, Goričanah in Kamniku, toda to iskanje ni imelo globljih gospodarskih posledic; »pomiril« in zasidral se je s svojim malim obratom šele v Zagorju. — Vitriolnica je dokončno prenehala z delom spomladi 1809.¹⁴

Že po enem letu obratovanja je dobil župnik sam novega sosedo: državno steklarno, ki je pričela izdelovati steklenino za idrijski rudnik živega srebra. Obrat je stekel poleti 1805, torej je najpozneje takrat pričelo tudi delo v njegovih kopih. Po dveh letih je bilo zaposlenih 20 rudarjev in 16 steklarjev, vse samih pravih mezdnih delavcev, leta 1808 pa že 55 rudarjev, ki so nakopali 1670 ton premoga.¹⁵ To moramo še posebej zabeležiti, ker so bili do začetka XIX. stoletja kopači povsod le okoliški kmetje - podložnik z izjemo v Vremah. Ker so se razen tega premogovnika razvijali vsi ostali s tendenco po trajnosti, torej ne »kratkoročno« ali impulzivno, šele na prelomu XVIII. in XIX. stoletja (Liboje in Zabukovica n. pr. že leta 1799, Zagorje leta 1802 itd.), moremo torej postaviti, če že težimo za tem, letnico 1800 kot mejnik med »slučajnim« in načrtnim kopanjem, ali, da se tako izrazimo, med »odkrivanjem« manufaktur in trajnimi potre-

Razmestitev prvih kopov v Zagorju ob Savi

bami razvitejših kapitalističnih obratov. To je imelo za posledico zložno, a vedno bolj razvijajočo se gospodarsko in družbeno diferenciacijo. Opozoriti moramo na to, da so Vreme vprašanje za sebe in da jih ta periodizacija ne zadene.

Državna steklarna je bila prodana s kopi vred leta 1821 Ivanu Schwarzu. Ta je po 18 letih eksploatacije prodal vse skupaj Viktorju Ruardu. Po pičlih 8 mesecih je postal lastnik celotne imovine Jožef Atzl. Aktivnost tega podjetnika predstavlja nov mejnik v razvoju zagorskega premogovnika, s tem da je premogar ustanovil junija 1842 posebno premogovniško družbo na kukse (rudarske delnice) z imenom »Premogokopna družba v Zagorju ob Savi«. Medtem ko je le-ta nakopala leta 1843 okoli 3200 ton premoga s preko 30 rudarji, se je proizvodnja sukala med leti 1844 in 1848 v glavnem med 5000 in 6000 tonami, dokler ni leta 1863 presegla količino 60.000 ton (točno: 1.030.640 centov), kar je nakopalo preko 120 rudarjev.

Družba je v kratkem času zgradila okoli rudnika še vrsto drugih pomembnih obratov: svinčarno, cinkarno in koksarno v Toplicah, cinkarno v Lokah, pudlarno ob izlivu Medije v Savo, visoko peč v Pasjeku, »podeovala« je opekarno, kovačije itd.¹⁶

Nekaj prej oziroma nekaj pozneje sta se zasidrali v zagorski dolini še dve drugi manjši družbi na kukse.

Fidelis Terpine
lastnik vevške papirnice in interesent za premog v Zagorju

Pol leta prej (decembra 1841) se je ustanovila »Premogokopna družba čistilnice sladkorja v Ljubljani«, ki pa ni prešla v zanjo najbolj konjunktornem letu 1845 količine 3400 ton premoga.¹⁷

Tretjo družbo na kukse, najšibkejšo, je ustanovil Ivan Baumgartner leta 1845. Tri leta pozneje je le-ta nakopala komaj 100 ton premoga.¹⁸

*

Toda kdor bi mislil, da je imelo Zagorje od Pinhaka dalje primat v kopanju premoga in v industrializaciji okolice, bi se zelo motil. Tu je bila Mežiška dolina, ki je prehitela Zagorje.

Hitri in učinkoviti dvig železarne v Prevaljah, last Rosthornov, je bil omogočen zaradi eksploatacije dveh bližnjih koroških premogovnikov, Leš pri Prevaljah (danes v LR Sloveniji) in Sv. Filipa (danes v rep. Avstriji). Leše same so dale leta 1839 premoga preko 6600 ton, znatno več kot Zagorje, leta 1848 celo 33.000 ton. Torej so Leše prehitete Zagorje v letu 1839 in imele prvenstvo do speljave železnice skozi Zasavje v letu 1849, s čimer se je Zagorje ponovno dvignilo.

Trbovlje so se uveljavljale le bolj počasi; tu se ni od začetkov kopanja v letu 1804 do 1848 nikdar nakopalo več kot 1000 ton premoga, čeprav je v letu 1824 steklo delo v steklarni.¹⁹

Še pozneje se je razvil Hrastnik; šele leta 1830 se je tu pričelo pomembnejše kopanje premoga. Važneje je to, da se je ustanovila leta 1845 »Tržaška premogokopna družba v Hrastniku in Dolu«, kjer so imeli kukse Dunajčani Rothschild, Arnstein, Eskeles, Bruck (poznejši minister), in Tržačani Mörpurgo, Revoltella, Mondolfo itd. Družba je nakopala leta 1848 komaj 2000 ton premoga.²⁰

Vse pomembnejše družbe na kukse so važne zato, ker se je preko njih polastil naših premogovnikov »tuji« kapital: tiste v Zagorju kapitalisti iz Innsbrucka, hrastniške pa Dunajčani in Tržačani. »Vdor tujega kapitala v rudarstvo«, kakor bi mogli imenovati ta pojav, če ga gledamo s stališča razvoja slovenske družbe, je zavrl razvoj že tako šibkega domačega kapitala. Pomisliti moramo na to, da se je vdor (ali »izvoz kapitala«, če gledamo situacijo s stališča Dunaja, Trsta in Innsbrucka) izvršil še v času fevdalnega sistema in da so se ob ukinitvi le-tega znašle nekatere naše ključne industrije že v tujih rokah. Tako na primer glavni premogovniki.

Poudariti moramo še tole dejstvo: ukinitve fevdalnega sistema leta 1848 je našla neka-

tere naše bazene že močno industrializirane, torej po eni strani »kapitalizirane«, po drugi strani seveda »proletarizirane«. Razvoj po letu 1848 je potekal še hitreje v tej smeri.

OPOMBE

Kratice:

SSA = Starejši stanovski arhiv
 RA = Reigersfeldov arhiv (oz. točneje spisi)
 KR = Kamera in reprezentanca
 (Vse v Državnem arhivu Slovenije ali DAS, Ljubljana)
 ADK = Arhiv dvorne komore, Dunaj
 ARZ = Arhiv rudnika Zagorje ob Savi
 IRA = Idrijski rudniški arhiv
 OS = Okrožno sodišče, Ljubljana
 IS = Izvršni svet LRS, Ljubljana

1. Ob tej priliki je izdala uprava rudnika brošuro Dve sto let rudnika Zagorje, 1755—1955, Zagorje 1955. — 2. Valvasor, Ehre..., II, str. 145 in III, str. 428. — 3. SSA, fasc. 551 a, snopič 2. — 4. Dve sto let rudnika Zagorje, str. 7. in 9. — 5. RA, Diaria 1751—1756, gl. pod datumom 26. januar 1752. — 6. Ibidem, gl. pod datumom 4. december 1755 in 17. januar 1756. — 7. Rudarske knjige v DAS z označbo M 8, str. 210. M 9, str. 24, dalje ADK, Commerz Cammer, fasc. z rdečo številko 1148. — 8. IRA, fasc. III. — 9. ADK, rokopis št. 558. — 10. KR, T-1-1 in ADK, Ió Commerz, rd. št. 466. — 11. ADK, Krain, rd. št. 1616 in DAS, M 10. — 12. OS, rudarska knjiga A, str. 95 sl. — 13. IS, fasc. Ljuboje. — 14. DAS, M 10, str. 138, 139, 144 in fascikel »Rudarski spisi« 1/2 — 15. DAS, M 10, str. 153. — 16. ARZ, fasc. I. — 17. Ibidem, fasc. I in II. — 18. DAS, M 12, str. 198—200, dalje IS, Semn'k, ovoj št. 46. — 19. IS, fevdna in koncesijska knjiga, str. 38. — 20. OS, rudarska knjiga A, fasc. 585.

Številke, ki se nanašajo na nakopane količine premoga, so vzete iz »Tafeln zur Statistik« za navedena leta.

O GOSPODARSKI STRUKTURI LJUBLJANSKEGA PREBIVALSTVA V ZAČETKU XVIII. STOLETJA

DR. VLADO VALENCIČ

Za spoznavanje poklicne, gospodarske in socialne strukture prebivalstva smo v dobi, ko še ni bilo ljudskih štetij, navezani na razne sekundarne vire, kolikor so ti pač ohranjeni. Šele popis prebivalstva leta 1754 nam je dal prvokrat neposredno gradivo, ki ga je mogoče uporabiti za statistični prikaz stanja in sestave ljubljanskega prebivalstva.¹ Vendar ta prikaz ni mogel zajeti vse Ljubljane, neupoštevano je šentpetersko in poljansko predmestje ter Kurja vas. Razpolagamo namreč le s podatki za ozemlje takratne stolne župnije, manjka pa gradivo za šentpetersko faro.

Gradivo o poklicni, gospodarski in socialni strukturi prebivalstva Ljubljane z vsemi predmestji nam nudi drugoten vir iz začetka XVIII. stoletja. Ta vir je seznam oseb, zavezanih plačevanju mesnega krajcarja; sestavljen je bil leta 1706.²

MESNI KRAJCAR

Za kritje naraščajočih državnih finančnih potreb je bila leta 1698 v avstrijskih deželah za stalno uvedena davščina, ki so jo plačevali ob zakolu živine. Znašala je krajcar od funta mesa, od tod je dobila naziv mesnega krajcarja. Sicer je naklada na živino bila že poprej, toda v začetku so jo plačevali le pri prodaji doma in pri izvozu, pozneje pri uvozu. Leta 1629 se je tej davščini začasno pridružila tudi naklada na meso ob zakolu živine.³

Zavezan plačevati mesni krajcar je bil vsakdo, kdor je zaklal ali dal zaklati govejo živino ali drobnico. Zaradi nadzorstva nad zaklano živino in preprečevanja utaje te davščine se je po predpisih patentov goveje

meso smelo prodajati le v javno dopuščenih mesnicah, teleta, prašiči in kostruni pa le na določenih mestih, od koder se niso smeli odvesti, dokler niso bile plačane davščine.⁴ Dasi so patenti o mesnem krajcarju prvotno predvidevali odmerjanje te davščine po teži zaklane živine, so bile pozneje uvedene tarife, ki so določale znesek mesnega krajcarja od glave klavne živine. Taka tarifa iz konca leta 1705 je cenila ogrskega ali velikega štajerskega vola na 4 stote (400 funtov) teže ter predpisala za deželna glavna mesta od glave 6 gld 40 kr mesnega krajcarja, od srednjega vola je davščina znašala 4 gld 30 kr in od velike krave 3 gld. V manjših mestih, trgih in vaseh je bila tarifa znatno nižja. Za teleta in razne vrste drobnice so bile posebne stopnje mesnega krajcarja; za vso deželo so bile enake.⁵

Pobiranje mesnega krajcarja je država dajala v zakup, in sicer v prvi vrsti deželam. Tako je v letih 1701—1704 imela dežela v zakupu pobiranje reformiranega polovičnega mesnega krajcarja v Ljubljani in predmestjih za pogojeni znesek 6000 gld. Leta 1706 je dežela vzela v zakup mesni krajcar na Kranjskem in v pazinskem katedralnem gospodarstvu za tri leta proti zakupnini 23.000 gld.⁶ Pri tem načinu obdavčenja in pobiranja niso bili posamezni potrošniki neposredno zavezani plačevati mesni krajcar; davčna obveznost je nastala ob sklenitvi kupčij za klavno živino ter so jo plačevali v prvi vrsti mesarji. Toda leta 1706 je dežela dovolila cesarju še izredno davščino, ki so jo morali pokriti s posebnimi dokladami. Po patentu deželnih stanov naj bi se odmeril sorazmeren prispevek vsem »deželno za-